

GIÁO HỘI PHẬT GIÁO VIỆT NAM
PHÂN VIỆN NGHIÊN CỨU PHẬT HỌC

TỪ ĐIỂN
PHẬT HỌC
Hán Việt

漢越佛學辭典

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

TỪ ĐIỂN PHẬT HỌC HÁN VIỆT

漢越佛學辭典

TỪ ĐIỂN PHẬT HỌC HÁN - VIỆT

Chịu trách nhiệm xuất bản:

VI QUANG THỌ

Biên tập nội dung :

BAN BIÊN TẬP NGÔN NGỮ & TỪ ĐIỂN

Sửa bản in :

NGUYỄN TÁ NHÍ

ĐINH THỊ THÚY

Bìa :

QUANG HUY

■ In 1.000 cuốn tại Xí nghiệp in Số 5 (PX3). Số đăng ký kế hoạch xuất bản: 77/477/CXB, do Cục xuất bản ký ngày 19 tháng 4 năm 2004. In xong và nộp lưu chiểu tháng 5 năm 2004.

GIÁO HỘI PHẬT GIÁO VIỆT NAM
PHÂN VIỆN NGHIÊN CỨU PHẬT HỌC

TỪ ĐIỂN PHẬT HỌC
HÁN - VIỆT

漢越佛學辭典

(Tái bản có sửa chữa và bổ sung)

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

TỪ ĐIỂN PHẬT HỌC HÁN - VIỆT

Chủ biên

KIM CƯƠNG TỬ

Hiệu duyệt

**KIM CƯƠNG TỬ, THÍCH PHỔ TUỆ, THÍCH QUẢNG ĐỘ,
THÍCH THANH KIỂM, THÍCH THANH TỬ, HÀ VĂN TẤN,
TRƯƠNG ĐÌNH NGUYÊN**

Các soạn giả

**THÍCH QUẢNG ĐỘ, TRƯƠNG ĐÌNH NGUYÊN, NGUYỄN TÁ NHÍ,
MAI XUÂN HẢI, ĐỖ VĂN HỖ, NGÔ ĐỨC THỌ, NGUYỄN VĂN PHÁT,
NGUYỄN TƯƠNG LAI, LƯƠNG GIA TĨNH,
NGUYỄN THỊ QUẾ, THÍCH THANH NINH**

Cộng tác viên

NGUYỄN ĐĂNG KHÔI, VŨ TUẤN SÁN, ĐẶNG ĐỨC SIÊU

Thư ký công trình

THÍCH THANH NINH

MẤY DÒNG NÓI ĐẦU

Phật giáo du nhập vào Việt Nam đã hai nghìn năm nay. Nhiều từ ngữ Phật giáo đã thấm sâu vào tiếng Việt đến nỗi nhiều người không biết đến nguồn gốc của nó nữa như "kiếp", "nhân duyên", "hàng hà sa số"...

Ngay từ buổi đầu du nhập, ở Việt Nam đã dần hình thành những Trung tâm dịch kinh Phật từ các ngôn ngữ Ấn Độ hay Trung Á sang tiếng Hán. Về sau, các nhà sư và tín đồ Phật giáo thường sử dụng Hán Tạng, tức Đại Tạng bằng chữ Hán. Ý nghĩa của các kinh luận đã thâm diệu mà thuật ngữ dịch nghĩa hay phiên âm lại thường biến chuyển qua các bản dịch các đời khác nhau, khiến cho việc hiểu nghĩa thêm khó khăn. Chính vì vậy mà từ rất sớm, ngay ở Trung Quốc, đã xuất hiện các sách "âm nghĩa", tức một loại *Từ điển Phật giáo*. Càng về sau càng có nhiều loại *Từ điển Phật giáo* trong các vùng sử dụng Hán Tạng.

Ở Việt Nam, từ thế kỷ XVIII, nhà bác học Lê Quý Đôn đã nhận ra sự cần thiết phải giải thích các từ ngữ Phật giáo. Trong *Kiến văn tiểu lục* (phần *Thiền dật*), ông đã kể lại câu chuyện sau:

"Vương Kinh Công (tức Vương An Thạch) nhà Tống, chú giải kinh *Kim cương* rồi đưa cho một vị sư xem. Vị sư ấy cười và nói: "Những chỗ tướng công nói, tôi không hiểu một câu nào cả". Kinh Công tức giận. Vị sư ấy lại nói: "Nhu chữ "tam muội" là chữ Phạn, chữ này Trung Quốc dịch nghĩa là "chính định", nay tướng công chú thích ra hàng trăm lời, mà vẫn trái với ý nghĩa của chữ ấy". Kinh Công bèn đổi lại. Bởi vì, chữ Phạn và chữ Trung Quốc có cách hành văn khác nhau, phải phiên dịch và chú giải mới rõ được nghĩa cốt yếu". Và chính Lê Quý Đôn cũng đã liệt kê một loạt thuật ngữ Phật giáo phiên âm từ tiếng Phạn, cùng với nghĩa của chúng, gần như một từ điển nhỏ.

Ngày nay, nhu cầu tìm hiểu Phật giáo ngày càng lớn, kinh luận và tài liệu Phật giáo được in ấn ngày càng nhiều. Không những tăng ni Phật tử và

các nhà Phật học có nhu cầu đọc kinh điển Phật giáo, mà nhiều tầng lớp nhân dân rộng rãi cũng muốn biết sâu hơn giáo lý của đức Thế Tôn. Vì vậy mà việc xuất bản các sách từ điển làm công cụ tra cứu trở nên vô cùng cần thiết. Trước đây, đã có bộ từ điển của Đoàn Trung Còn, và gần đây, có quyển *Từ điển Phật học Việt Nam* của Hòa thượng Thích Minh Châu và ông Minh Chi. Những sách đó rất bổ ích, nhưng rõ ràng chưa làm thỏa mãn nhu cầu đi sâu tìm hiểu giáo lý Phật giáo của nhiều người.

Vì lẽ đó, Phân viện Nghiên cứu Phật học đã tổ chức biên soạn bộ Từ điển Phật học với dung lượng từ lớn hơn, lấy tên là *Từ điển Phật học Hán Việt*, vì thuật ngữ ở đây chủ yếu là rút ra từ Hán Tạng. Bộ Từ điển này gồm khoảng 2 vạn từ, chủ yếu dựa vào các mục từ trong bộ *Thực dụng Phật học từ điển* của Lô Quán Cao và Hà Tử Bồi, xuất bản ở Thượng Hải, có tham khảo thêm một số từ điển khác.

Bộ phận biên soạn đã cố gắng hết sức, nhưng vì khả năng có hạn, thời gian chuẩn bị lại ngắn, việc hiệu đính cũng khá vội vàng, nên các sai sót chắc chắn là còn nhiều. Nhưng chúng tôi nghĩ rằng không nên cầu toàn, vì hẳn là sau khi bộ Từ điển ra mắt mọi người, chúng tôi sẽ nhận được từ các bậc tôn túc thông tuệ, các vị thiện tri thức cũng như rộng rãi độc giả, những điều chỉ giáo quý báu nhằm hoàn thiện hơn bộ sách.

Do đó chúng tôi mạnh dạn cho in ấn bộ Từ điển này, để kịp thời chào mừng Đại hội lần thứ Ba Giáo hội Phật giáo Việt Nam, góp phần nhỏ bé vào sự nghiệp hoàng dương Phật pháp. Chúng tôi mong nhận được sự góp ý phê bình của quý vị độc giả và xin lượng thứ cho những chỗ lầm lỗi.

Hà Nội, tháng Mười, 1992
Tức năm 2536 theo Phật lịch

Giáo sư HÀ VĂN TẤN

VÀI LỜI CỦA NHÓM BIÊN SOẠN

Phật giáo vừa là một tôn giáo, vừa là một khoa học. Đứng về góc độ tôn giáo, người ta gọi là *Phật giáo*, hay *Đạo Phật*. Đứng về góc độ khoa học, người ta gọi là *Phật học* – môn học về đạo Phật, như *Từ điển tiếng Việt* (của Văn Tân chủ biên, Nhà xuất bản Khoa học xã hội, Hà Nội, 1967) đã giải thích. Đã là một môn học thì đều có thuật ngữ riêng của mình. Một hệ thống thuật ngữ chuyên ngành Phật học ấy được giải thích, được dẫn chứng, được sắp xếp theo một cách tra cứu nhất định trở thành một bộ sách công cụ chính để giúp cho những nhà nghiên cứu, những người muốn tìm hiểu, học tập *môn học về đạo Phật* tra cứu, thì được gọi là *Từ điển Phật học*.

Đạo Phật được du nhập vào Việt Nam đã gần hai ngàn năm nay. Khi mà hạt giống Phật giáo được gieo trồng trên mảnh đất Việt Nam, từ thuở còn mang tên Giao Chỉ, Giao Châu này, với bản chất *từ bi* và *trí tuệ*, nó đã được người Việt nhiệt tình đón nhận. Từ đó đến nay, đạo Phật đã gắn liền với sự thăng trầm, thịnh suy của đất nước Việt Nam. Cùng với đạo Khổng, đạo Lão, nó đã mang lại những bản sắc văn hóa riêng biệt cho dân tộc, làm phong phú thêm cho văn hóa Việt Nam.

Từ lâu, nhiều thế hệ người Việt đã thấy cần thiết phải có một loại sách tra cứu để giúp nghiên cứu bộ môn Phật học nói riêng và văn hóa dân tộc Việt nói chung. Ngay từ thời phong kiến, Thiền sư Pháp Châu Diệu Nghiêm và Lê Quý Đôn cũng đã làm việc này. Đến thế kỷ XIX, Hòa thượng Phúc Điền trong cuốn *Đạo giáo nguyên lưu* cũng đã dành một phần của bộ sách để giải thích một số thuật ngữ Phật học.

Trong thời kỳ hiện đại, nhu cầu biên soạn một bộ *Từ điển Phật học* càng bức xúc hơn. Các bộ *từ điển Phật học* của cụ Đoàn Trung Còn, bộ *Từ điển bách khoa Phật giáo Việt Nam* của Lê Mạnh Thát, bộ *Từ điển Phật học Việt Nam* của Hòa thượng Minh Châu và Cư sĩ Minh Chi biên soạn lần lượt ra đời*, đã được giới nghiên cứu Phật học và đông đảo độc giả hoan nghênh và tán thán công đức.

Tuy vậy, mỗi một bộ từ điển đều có mục đích, yêu cầu và công dụng riêng của nó.

Từ lâu, chúng tôi đã nhận thức rằng, Phật giáo Việt Nam ngoài sự chịu ảnh

---

* – *Từ điển Phật học*, Đoàn Trung Còn, tập I xuất bản năm 1966, tập II - 1967, tập III-1968.

– *Từ điển bách khoa Phật giáo Việt Nam*, Lê Mạnh Thát. Tu thư Vạn Hạnh xuất bản năm 1980. Công trình này mới công bố vẫn A, tập I, in ronéo.

– *Từ điển Phật học Việt Nam*, Minh Châu-Minh Chi. Nhà xuất bản Khoa học xã hội, 1991.

hưởng của Phật giáo Ấn Độ, còn chịu sự ảnh hưởng rất lớn của Phật giáo Trung Hoa; nhất là hai tông Tịnh độ và Thiên vốn rất được phổ biến. Hơn nữa, đại bộ phận kinh điển Phật giáo đều tiếp thu từ Hán tạng và đã truyền đời khắc ván in lại ở Việt Nam. Vì vậy, việc biên soạn một cuốn *Từ điển Phật học Hán Việt* để giúp cho việc nghiên cứu Phật giáo và việc có một bộ sách công cụ để tham khảo, tra cứu thiết yếu, giúp vào công trình phiên dịch *Tam tạng thánh điển* sang Việt văn do Giáo hội Phật giáo Việt Nam chủ trương và Viện Nghiên cứu, Phân viện Phật học đang tiến hành là một việc hết sức cấp bách. Song đó là một việc làm vô cùng khó khăn, nhất là về tài liệu, trong tình hình hiện nay.

Chúng tôi hy vọng bộ sách này nếu có đóng góp, giúp đỡ được cho quý vị tra cứu, dù chỉ là dăm mục từ, trong sự nghiệp học tập và nghiên cứu Phật học của mình, thì chúng tôi đã lấy làm hoan hỉ lắm rồi, vì biết rằng công việc chúng tôi làm đã có ích cho quý vị, dù chỉ là ít ỏi.

Tuy vậy, như quý vị đã biết, tri thức Phật học như biển, kinh sách Phật giáo tựa rừng, mà sức lực chúng tôi lại rất hạn hẹp, nên việc có sai sót chắc chắn là không thể tránh khỏi, rất mong quý vị độc giả hỷ xả lượng thứ và chân thành chỉ giáo để tới khi có dịp tái bản được chất lượng hơn.

Nhân đây, Nhóm biên soạn chân thành cảm ơn Thượng tọa Thích Viên Thành, Đại đức Thích Thanh Quyết, cụ Tảo Trang, cụ Nguyễn Đăng Khôi và Giáo sư Đặng Đức Siêu đã góp phần công sức cho công việc này.

Một lần nữa, Nhóm biên soạn xin ngỏ lời tri ân và biết ơn tới quý vị Hòa thượng, Thượng tọa, Đại đức cùng các vị tăng ni Phật tử, các bậc thiện tri thức trong và ngoài nước đã động viên, ủng hộ, khích lệ, giúp đỡ chúng tôi trong công việc rất có ý nghĩa nhưng đầy gian nan này.

Ngày trăng tròn tháng Chín Phật lịch 2536

10-10-1992

NHÓM BIÊN SOẠN